

3. महाराष्ट्राचे कार्यकारा मंडळ

* मुख्यमंत्री -
मुख्यमंत्र्यांची रचना सांगून अधिकार

१. लिहा

उत्तर:- भारतीय राज्यघटनेने संसदीय शास
पद्धतीचा अवलंब केंद्र आणि राज्य
या दोन्ही मध्ये केला आहे. घटक राज्या
तील कार्यकारी मंडळाची विभागणी वास्तव
कार्यकारी प्रमुख म्हणून मुख्यमंत्र्यांची निव
केली आहे. तर नाममात्र प्रमुख म्हणून
राज्यपालाची निवड केली आहे. मुख्यमंत्री
हा राज्याचा खरा प्रमुख असतो.
मुख्यमंत्री राज्याच्या मंत्रीमंड
ळाचा प्रमुख असतो. भारतीय राज्यघट
नेतील कलम 163(1) एक नुसार राज्यपाला
च्या कार्यात सल्ला देण्यासाठी
किंवा मदत करण्यासाठी एक मंत्रीपरिषद
असेल या मंत्री परिषदेचा मुख्यमंत्री
अध्यक्ष असेल अशी तरतूद करण्यात
आली.

केंद्रामध्ये जे स्थान पंतप्रधानास
असते तेच स्थान घटक राज्यात मुख्यमंत्री
ला असते. राज्याची प्रगती आणि विकास मुख्यमं
त्र्याचे नेतृत्व, क्षमता, संघटन कौशल्य यावर
अवलंबून असते. मुख्यमंत्री हा राज्यातील
शासन व प्रशासनाचा केंद्रबिंदू असतो.

घटक राज्यातील अतिशय महत्त्वाचे
स्थान व पद असणाऱ्या मुख्यमंत्र्या विषयीची
रचना खालील प्रमाणे आहे.

1) नियुक्ती (मुख्यमंत्र्याची निवड) :-

मुख्यमंत्र्याची निवड संविधानाच्या कलम 164(1) नुसार मुख्यमंत्र्याची निवड राज्यपाल करतो. मुख्यमंत्र्याच्या निवडीचा अधिकार राज्यपालाला असला तरीही राज्यपाला कोणत्या ही व्यक्तीची मुख्यमंत्री पदी निवड करू शकू नाही. विधानसभेत ज्या राजकीय पक्षाला बहुमत प्राप्त आहे. अशा राजकीय पक्षाच्या नेत्याची राज्यपाल मुख्यमंत्री म्हणून निवड करतो पर कोणत्याही राजकीय पक्षाला बहुमत मिळले नाही तर तो विधानसभेतील सर्वात मोठ्या पक्षाच्या किंवा शर्याच्या नेत्याची मुख्यमंत्री पदी निवड करून त्याला एक महिन्याच्या आत विधानसभेत बहुमत सिद्ध करायला सांगतो. मुख्यमंत्री पदी विराजमान होणाऱ्या व्यक्तिके अहा महिन्याच्या आत धरक राज्यातील विधीमंडळाचे सदस्यत्व मिळवावे. लागते, अन्य या त्याचे पद रद्द होते.

* मुख्यमंत्र्याचा कार्यकाळ :-

संसदीय शासन पद्धतीत कार्यकारी मंडळाचा कालखंड नेहमीच अनिश्चित असतो. सर्व सामान्य परिस्थितीत मुख्यमंत्र्याचा कार्यकाळ पाच वर्षांचा असतो. परंतु विधीमंडळाचा विश्वास अभावल्यास पक्षाभंतागत फूर पडल्यास मुख्यमंत्री पद कुव्हाही जाऊ शकते. मुख्यमंत्र्याचा कार्यकाळ कमी जास्त होऊ शकतो. मुख्यमंत्री स्वतः आपला

राजीनामा राज्यपालाकडे देऊन जबाबदारीतून मु
छोडू शकतो.

पदाचा कारभार स्विकारण्यापूर्वी पद व गोपनीय
शपथ राज्यपाल देतो.

* मुख्यमंत्र्याचे अधिकार :- प्रत्येक घटक राज्या
भारतातील मुख्यमंत्र्यास खालील अधिकार राज्यघटनेने दिले
आहेत. या अधिकारापैकी काही महत्त्वाचे अधिकार
खालीलप्रमाणे आहेत.

1) मंत्रीमंडळाची (मंत्रीपरिषदेची) निर्मिती करणे :-
भारतातील प्रत्येक घटक राज्यात
मुख्यमंत्र्याला मुख्यमंत्री पदाची शपथ घेतले
नंतर मंत्रीपरिषदेच्या निर्मितीचे काम करावे लागते.
मंत्रीपरिषदेची निर्मिती हे मुख्यमंत्र्याचे सर्वात महत्त्वाचे
काम आहे. राज्यातील व आपल्या पक्षातील महत्त्वा
च्या व्यक्तींना मुख्यमंत्री मंत्रीपरिषदेवर घेत
आसतो. मुख्यमंत्री मंत्री परिषदेत ज्यांचा
समावेश करेल त्या सर्वांचा मंत्री परिषदेतील सदस्य
म्हणून राज्यपालास स्विकार करावा लागतो. विविध
जाती जमाती यांना मंत्रीपरिषदेतील सहभागी करून
ध्यावे लागते.

2) खाते वाटप करणे :-
मंत्री परिषदेत घेतलेल्या प्रत्येक
सभासदाला एक खात्याची जबाबदारी देणे मुख्यमं-

त्याचा अधिकार आहे. दिलेले खाते काढून घेणे, दुसरे खाते देणे हाही अधिकार मुख्यमंत्र्याला आहे.

मंत्रीपरिषदेतील सदस्यांना खाते वाटप करताना अनुभव, ज्येष्ठता, पक्ष त्रेटीची मर्जी व जातीय प्रमाण आणि सदस्यांचे पक्षातील स्थान व योग्यता यांचा विचार करावा लागतो. तसेच प्रत्येक विभाग व खात्यांच्या संदर्भात विधानसभे व विधान परिषदेत उत्तर देण्याचे ही काम मुख्य मंत्र्याला करावे लागते.

3) मंत्र्यांची निव्व बडतर्फी करणे :-
मंत्री परिषदेचे सामुहिक जबाबदारी हे एक तत्व आहे. मंत्री परिषदेतील सर्व सदस्य मुख्यमंत्र्यांचे नेतृत्व आणि सामुहिक धोरणात विश्वास ठेवणारे असतात. एखादा मंत्री मंत्री परिषदेच्या धोरणापेक्षा वेगळे धोरण घेत असेल, मंत्री परिषदेच्या बैठकीस उपस्थित राहत नसेल त्याच्या विभागा संदर्भात मुख्यमंत्र्याने दिलेले आदेश पारित नसेल. मुख्यमंत्र्यांच्या विचाराशी सहमत नसेल अशा वेळी मुख्यमंत्री त्या मंत्र्यास स्वतः राजीनामा देऊन मंत्री परिषदेतून बाहेर पाडण्यास सांगतो तरी ही एखादा मंत्री मंत्री परिषदेतून बाहेर पाडत नसेल तर त्यास मुख्यमंत्री राज्यपालास सांगून मंत्रीमंडळातून बडतर्फी करतो.

4) मंत्रीमंडळ बैठकीचे अध्यक्ष स्थान भूषविणे :-
मुख्यमंत्री हा शासनाचा प्रमुख

असतो. मुख्यमंत्री हा वास्तविक कार्यकारी प्रमुख
असतो. त्यामुळे त्याला मंत्रीमंडळाचा नेता प
अध्यक्ष म्हणून संबोधले जाते. अध्यक्ष
नात्याने मंत्रीमंडळाची बैठक मुख्यमंत्रीच बो
तो. मंत्रीमंडळाची बैठक मुख्यमंत्र्याच्या अध्यक्ष
खालीच होते. मंत्रीमंडळाच्या बैठकी समारंभ
विषय व कामकाजाची दिशा मुख्यमंत्रीच ठर

5) राज्यपालास माहिती देणे :-

राज्यपाल हा दौकुराज्याचा
धर्मात्मक प्रमुख असतो. राज्याचा सर्व क्रम
राज्यपालाच्या नावानेच चालतो. कलम 161(1)
नुसार मुख्यमंत्री हा राज्यपालाच्या कामात
राज्यपालाला मदत करण्यासाठी मंत्रीपरिषदसह उपरि
त असतो. या कलमा नुसार मुख्यमंत्र्याला मंत्री
रिषदेने शासन व प्रशासना संबंधी होतलेल्या
सर्व निर्णयाची माहिती राज्यपालाला द्यावी लागते
मुख्यमंत्री हा राज्यपाला व मंत्रीमंडळ यांच्यातील
दुवा असतो.

6) विधानसभेचा नेता :-

मुख्यमंत्री

विधानसभेतील बहुमत

च्या पक्षाचा नेता असतो. त्यामुळे त्यास विधानसभे

चे नेता पद प्राप्त होते. विधानसभेचे नेता

असल्यामुळे राज्यपाल मुख्यमंत्र्याच्या सल्ल्यानेच

2) विधिमंडळाचे अधिवेशन बोलावतो. त्याच्याच सल्ल्या

ने राज्यपाल विधानसभा बरखास्त करतो. विधान

स सभेचे कार्यक्रम मुख्यमंत्र्याच्या सल्ल्यानेच निश्चित

केले जातील. जातात.

7) विविध विभागात सहकार्य निर्माण करणे :-
मुख्यमंत्री मंत्रीपरिषदेचा नेता असतो
मुख्यमंत्री मंत्रीपरिषदेच्या बैठकीचे अध्यक्ष
स्थान भूषवितो. मंत्रीपरिषदेचा अध्यक्ष, नेता व
शासनाचा प्रमुख असल्यामुळे मुख्यमंत्र्यांस विविध
खात्यामध्ये समन्वय व सहकार्य निर्माण करणे
लागते. विधीमंडळात शासनाच्या धोरणावर किंवा
एखाद्या मंत्र्याच्या कार्यपद्धतीवर टिका होत असले
तर त्यास मुख्यमंत्री स्वतः उत्तर देतो. आपला
राज्यकारभार सुरक्षित चालवा व कार्यकाळ पूर्ण व्हावा
यासाठी शासनास व शासनाशील सर्वांना सहकार्य
करण्याची भूमिका मुख्यमंत्र्याला द्यावी लागते.

8) उच्च अधिकार्यांच्या नेमणूका करणे :-
मुख्यमंत्री राज्याच्या महाधीवक्ता
राज्य लोकसेवा आयोगाचे अध्यक्ष व सदस्य
आणि राज्याचे मुख्य निवडणूक आयुक्त इ. च्या
नियुक्त्याबाबत राज्यपालाला सूचना देतो. याशिवाय
मुख्यमंत्र्यांस राज्य नियोजन आयोगाचा अध्यक्ष
म्हणून काम करावे लागते. अंतरराज्य परिषद
व निती आयोगाचा सदस्य असल्यामुळे या
संदर्भात मुख्यमंत्र्यांस पंतप्रधानांच्या अध्यक्षतेखाली
काम करावे लागते.

मुख्यमंत्री राज्याचा नेता असतो. त्यामुळे
राज्यात येणाऱ्या विविध परराज्यीय व परराष्ट्रीय
व्यक्ती, समाजातील विविध वर्ग, प्रसार माध्यम

यांच्याशी चर्चा करणे त्यांचे प्रश्न सोडवणे
त्या प्रश्नाला उत्तर देणे व राज्याचे धोरण
प्रसार माध्यमांच्या मदतीने जनतेला सांगणे
इत्यादी अधिकार व कामे मुख्यमंत्र्यास
लागतात.

मंत्रिमंडळ मंत्रीपरिषद
१. मंत्रिमंडळाची रचना सांगून अधिकार व
लिखा.

उत्तर:- भारतीय राज्यघटनेने केंद्राप्रमाणेच
तरी संसदीय शासन व्यवस्था स्विकारली
घटक राज्याच्या राजकीय व प्रशासकीय व्यवस्था
वास्तविक प्रमुख मुख्यमंत्री व त्याचे मंत्री
असते. घटक राज्यातील मंत्रीपरिषदेच्या सदस्य
निवड मुख्यमंत्री करतो. मुख्यमंत्री मंत्री परि
निवडलेल्या सदस्यांची यादी राज्यपालाच्या म
तेसाठी पाठवतो. घटक राज्याच्या मंत्रिमंडळाची
सदस्य संख्या मुख्यमंत्र्यासहित विधानसभेच्या
एकूण सदस्य संख्येच्या 15% पेक्षा अधिक असू
नये व 12% पेक्षा कमी ही असू नये.

मंत्री परिषदेतील सदस्य यांना
राज्यपाल पद व शोपनियतेची शपथ देतो.
राज्यघटनेनुसार राज्यपालाची मर्जी असे पर्यंत
मंत्री आपल्या पदावर राहतात. मंत्रीपरिषदेचा एक
सदस्य विधीमंडळाच्या सदस्य नसले तर त्याला
6 महिन्यांच्या आत विधीमंडळाचे सदस्यत्व प्राप्त
करावे लागते.

मंत्रीमंडळाचा कार्यकाळ सर्व साधारण परिस्थितीत 5 वर्षांचा असतो. राज्यपाल आपल्या स्वविवेकाधीन अधिकारांचा वापर करून मंत्रीमंडळास बडतर्फ करू शकतो. मंत्रीमंडळ विधानसभेत आपले बहुमत सिद्ध करायला अथवास्वी बाल्यास राज्यपाल मंत्रीमंडळ विरुद्ध अविश्वासचा ठराव मागू शकतो. मंत्रीमंडळ बरखास्त होते. मंत्रीमंडळाचा विधानसभेत जो पर्यंत बहुमत आहे. तो पर्यंत त्याला कार्य करता येते.

घटकुराज्याच्या मंत्रीमंडळाचा सदस्य होणाऱ्या लोकांमध्ये ल्यास विधीमंडळाच्या सभासदच्या सदस्य व्हावे लागते. सनजा मुख्यमंत्र्याने विधीमंडळा बाहेरील एखाद्या व्यक्तीला मंत्रीमंडळात घेतले तर ल्यास विधीमंडळाचे सदस्यत्व 6 महिन्यांच्या आत मिळावे लागेल. मुख्यमंत्री मंत्रीमंडळाच्या बैठका बोलावतो. साधारणपणे आठपड्यातून एकदा मंत्रीमंडळाची बैठक व्हावी या बैठकीचे ठिकाण व वेळ मुख्यमंत्री ठरवितो.

मंत्रीमंडळाचे अधिकार :-

केंद्राप्रमाणेच राज्यातही विविध प्रकारचे मंत्री असतात, ज्या, कॅबिनेट, मंत्री, राज्यमंत्री व उपमंत्री.

यामध्ये कॅबिनेट मंत्री महत्त्वाचे असतात. त्यांच्या मदतीला राज्यमंत्री व उपमंत्री असतात. या मंत्रीमंडळाच्या खालील अधिकार आहेत.

- 1) राज्याचे धोरण निश्चित करणे.
 - 2) राज्यपालाला महत्वाच्या नेमणूका करण्यास सल्ला देणे.
 - 3) राज्यासाठी आवश्यक कायदे बनवणे.
 - 4) राज्यपालाचे अभिभाषण तयार करणे.
 - 5) विधीमंडळात कोणते विधेयक ठेवणे व मांडायचे हे ठरवणे.
 - 6) विधानसभेत विरोधी पक्षांना व पक्षातीस न विचारलेल्या प्रश्नाला उत्तर देणे.
 - 7) राज्याच्या आर्थिक विकासाचे धोरण तयार करणे.
 - 8) केंद्र सरकारच्या सूचनेनुसार व निर्देशानुसार आपले धोरण तयार करणे.
 - 9) राज्यात अयदा व सुव्यवस्था राखण्या संदर्भात महत्वाचे निर्णय घेणे.
 - 10) विधीमंडळात मांडलेल्या विधेयकाला मंजूर करणे.
- वरील सर्व कार्य धरुकराज्याच्या मंत्रिकाळा करावी लागतात.